

ЗАКОНОДАВЧА БАЗА РЕГУЛЮВАННЯ БУДІВЕЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У РОСІЙСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ПОСЕЛЕННЯХ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

Стаття присвячена розгляду особливостей законодавчої бази будівельного процесу у військових поселеннях першої половини ХІХ ст. як підґрунтя створення інфраструктури військовопоселених округів.

Ключові слова: *військове поселення, законодавство, будівництво, інфраструктура.*

Історія військових поселень у Росії в останні десятиліття стала активно досліджуватися як у вітчизняній, так і російській історіографії. Багато сучасних дослідників відзначають численність і різноманітність нормативно-правових актів військових поселень в цілому, їх слабку вивченість, що залишає цей сюжет історії поселень за рамками глибокого розуміння. Треба відмітити, що аналіз даної проблеми був зроблений лише у дослідженнях К. М. Ячменіхіна, за даними якого законодавство військових поселень налічувало понад 700 актів [33, с. 98]. З огляду на важливість розуміння законодавчих підвалин вибудовування інфраструктури, які дають змогу осмислити цей процес як структурний, вважаємо за доцільне розглянути в даній статті саме законодавство щодо будівництва у військових поселеннях.

Звертаючись до наукових досліджень з проблем формування будівельного права загалом у Російській імперії, відмітимо, що вони також в цілому нечисленні [2; 3; 6; 26]. Наведені в них данні говорять про те, що у так званій докодифікаційний період (до 1832 року) потік законотворчості формувався стихійно, в міру необхідності. Діючі механізми регулювання будівельних процесів визначалися відсутністю єдиного будівельного законодавства і жорстким контролем з боку держави. До початку ХІХ століття законодавче регулювання торкнулося різною мірою проблем створення та діяльності органів управління будівництвом, технічної регламентації процесу проектування, порядку провадження будівельних робіт, запровадження принципу регулярності, художньої регламентації, фінансування будівництва, архітектурно-інженерної освіти, впровадження технічних і архітектурних нововведень, протипожежних заходів, у тому числі стандартизації та застосування нових матеріалів, виробництва будівельних матеріалів. Типовими формами правових актів у галузі містобудування були іменні укази, документи вищих та центральних державних установ з найвищими резолюціями і схваленнями, а також вельми специфічні, графічні за способом представлення нормативного матеріалу «зразкові» проекти для житлової забудови міст, що виходили серіями у вигляді альбомів креслень і малюнків фасадів будівель та споруд.

Особливістю військових поселень стало відокремлене від військового відомства створення спеціальної законодавчої бази. Розроблене у 1814 році «Положение поселяемому батальону Елецкого пехотного полка» [1] вже містило ряд положень про устрій округу в будівельному відношенні. Перші законодавчі акти часто містили поряд з описом обов'язків і повноважень також і нормативні статті про застосування технологій, матеріалів, послідовності виконання робіт і ін. Законодавство було загальним і окремим для кожного округу. Приміром, для Староруського військового поселення, крім загальних актів з будівельної частини були видані спеціальні положення [5].

Практикувалася розробка місцевими начальниками округів кавалерії законодавчих актів за зразками документів для поселень піхоти [29,30]. Акти піхотних полків, які не дублювалися, були дійсними на територіях інших військових поселень. Для друкування цих видань служила ціла мережа друкарень.

Аналізуючи законодавчу базу, слід зазначити, що спеціального будівельного законодавства у військових поселеннях не існувало. Застосовувані положення і норми входили частинами в документи загального характеру, або видавалися окремими документами щодо різних за значимістю питань будівництва. Тому, для зручності аналізу, спробуємо розділити наявні акти на умовні групи застосування: 1) з питань діяльності органів управління, 2) з питань визначення складу інфраструктури, 3) з питань містобудівного планування населених пунктів, 3) з питань керування піхотними батальйонами, що знаходяться на роботах у округах, 4) з питань функціонування будівельних військово-робочих підрозділів, 5) правила виконання будівельних робіт, 6) правила заготівлі будівельних матеріалів, 6) правила застосування будівельних матеріалів та технологій, 7) практичні описи будівництва окремих об'єктів інфраструктури, 8) типові кошториси, 9) посадові інструкції, 10) правила звітності, 11) протипожежні правила. Умовність поділу полягає в тому, що

самі документи того часу рідко містять один предмет регулювання, зазвичай, вони стосуються різних сфер діяльності, розглядають безліч практичних питань. За нашими підрахунками питань будівництва об'єктів інфраструктури стосувалися не менше 125 законодавчих актів. Безумовно, дати детальний аналіз кожного документу в межах статті не можливо, тому зупинимось на загальній характеристиці виділених груп та найбільш значимих документів.

Оскільки органи управління будівництвом створювалися в структурі загального управління, ця частина регулювалася законодавчими актами про створення таких органів управління військових поселень як Економічний комітет, Штаб окремого корпусу військових поселень, Штаб поселеної дивізії, Штаб загону поселених військ, Штаб поселеного резервного кавалерійського корпусу та їх підрозділів, Рада Головного над військовими поселеннями начальника, Будівельні комітети, Корпус інженерів військових поселень та ін.

Одним з найважливіших питань для розуміння процесу формування інфраструктури військових поселень є питання законодавчого визначення її складу. Треба сказати, що окремого документа з цього приводу немає, але існує маса актів, які поряд з регулюванням певних сторін життя поселень тут же обумовлюють склад і устрій будівель і споруд для її потреб. Повторимося, що документи, розроблені для поселень піхоти, часто використовувалися в поселеннях кавалерії.

Первісним для освоєння території округу в будівельному відношенні можна назвати «Положение о выборе мест для построения полковых штабов и поселенных рот в округах военного поселения 1-й гренадерской дивизии» [7], яке використовувалось також у округах поселеної кавалерії. Документ обумовлював склад виконавців заходів щодо вибору місця для нового будівництва, визначав основні вимоги щодо вибору ділянки, необхідний перелік картографічних підоснов, можливі форми планувань ротних селищ, порядок виносу планів в натуру (розбивка), основні правила проведення доріг між селищами, порядок складання та затвердження проектних планів. Графічний матеріал доповнювався детальним словесним описом згідно з формою «Місцеве розташування полкового штабу і поселених рот», прикладеною до Положення. Незважаючи на те, що нових селищ в округах військового поселення в Слобідсько-Української губернії майже не будували, дане Положення застосовувалося при аналізі вигідності місця розташування існуючих селищ.

Наступним документом встановлювався устрій самого селища. «Положение о разделении в поселенной роте унтер-офицеров и рядовых на отделения и десятки и расположении оных по домам» [12] для піхоти і «Положение о числе, разделении в поселенных эскадронах унтер-офицеров и рядовых на взводы и десятки, и расположение оных по домам» [14] для кавалерії були затвержені в 1821 році. В них встановлювалася кількість штабних та житлових будівель у ротних і ескадронних селищах, принципи їх розміщення на вулицях і площах, планування садиб і окремих видів будівель згідно їх функціональному призначенню. У 1824 році ці документи були доповнені «Правилами о разделении эскадронных штабных строений в различных видах поселения эскадронов, кроме совокупного» [17], пояснюючими кількість і види штабних будівель в залежності від розміщення ескадрону в одному або кількох селищах. Розміщення офіцерів у будинках, для них призначених, встановлювалось додатковим положенням «О размещении действующих эскадронов квартирами у военных поселян своего поселения» до параграфу 23 проекту «Учреждения о военном поселении регулярной кавалерии» [19].

Вимоги до будівель для спеціальних та економічних установ (запасних хлібних магазинів, цегельних заводів, кінних заводів) регулювалося документами про заснування даних закладів [4; 8; 10; 23]. «Руководство к учреждению школ для кантонистов среднего возраста по методам взаимного обучения и управлению оными» [27] включало детальні пояснення щодо будинку школи, його планування, устрою кімнат і, навіть, шкільних меблів. Госпіталі, як лікувальні установи, організовувалися відповідно до положень доповіді О. А. Аракчеєва затвердженої 7 березня 1819 року. «Положением о церквях, священниках и их причте в округах военного поселения кавалерии» [13], затвердженим в травні 1823 року відповідно організовувалися культові об'єкти.

У першій третині XIX ст. типове проектування отримало юридичне оформлення у загальноросійській практиці у вигляді серій «образцовых» фасадів [16, I, т. 28, с. 530, № 21462]. Військові поселення не стали винятком із правил. Тут були створені альбоми типових проектів і типові кошториси, причому не зразкові, а обов'язкові для виконання у всіх деталях. Будь-який відступ від креслень вважався несправністю [11]. Так в документах військового поселення 2-ї уланської дивізії за 1824-1829 роки згадуються височайше затвержені плани кам'яної гауптвахти в загальному атласі під № 10, план дерев'яного будинку для проживання 8-ми офіцерів під №№ 4 і 14, план кам'яної школи з ескадронним комітетом під № 15, план кам'яної казарми з майстернею для

непоселених унтер- і віце-офіцерів під № 16, план кам'яної взводної стайні, з караульною і двома фуражними магазинами під № 19 в тому ж атласі [21; 24; 25; 28]. Окремі креслення виконувались як літографії [18]. Практичні описи були третім після планів і кошторисів документом і являли собою покрокову інструкцію в здійсненні будівництва із описом послідовності і технології всіх робіт [20].

Організація у військових поселеннях військово-робітничих підрозділів і залучення зовнішніх ресурсів робочої сили у вигляді других (пізніше перейменованих у треті) батальйонів піхотних полків для будівництва об'єктів інфраструктури у військових поселеннях викликала появу законодавчих актів з порядку провадження робіт, штатного розпису, винагороди за роботу, заготівлі матеріалів та інструментів, матеріального забезпечення і ін.

Порядок нагляду за міцністю і правильністю самих будівель встановлював підпорядкованість виконавців робіт, їх відповідальність, дотримання поступовості та послідовності робіт, порядок здавання будівель у експлуатацію та особисту матеріальну відповідальність чиновників за невиявлені при прийомці несправності.

Окрема група положень регулювала здійснення так званого «ремонтного содержания» будівель. Джерело фінансування ремонтних робіт залежало від типу будівель. Штабні забезпечувались казною, будівлі загального та приватного використання ремонтувались за рахунок позикового капіталу та виконання поселянами безоплатної роботи як громадської та особистої повинності. Окремі «ремонтні» постанови були створені для ротних та полкових будівель, в них були означені функціональний поділ будівель, джерела забезпечення ремонтних робіт, терміни ремонтних виправлень для окремих конструктивних елементів будівель, порядок призначення ремонту, порядок заготовляння будівельного матеріалу, порядок виконання самих ремонтних робіт.

Способи ремонту доріг встановлювались в параграфах 223 – 226 проекту «Учреждения о военном поселении регулярной кавалерии» та в додатковому положенні «О содержании в исправности дорог в округах военного поселения кавалерии», що пояснювало параграф 226 та було видано у 1824 році [15].

Нормативна література, що використовувалась у будівництві на початку XIX століття, являла собою Урочні реєстри різних відомств, які регламентували тільки число робітників на будівництві споруд. Тому в 1823 році було розроблено окреме «Положение о количестве красильных материалов, потребных на окрашивание в жилых покаях каменных стен, деревянных полов и железа листового на крышах» [31]. Однак, призначення матеріалів і опис правил будівельного мистецтва з'являється лише в січні 1825 року в «Положении о количестве материалов, какое назначать должно при составлении смет на постройку домов» [9]. Положення це за наказом генерал-інспектора з інженерної частини було прийнято для робіт по інженерному відомству в тому числі. Воно дозволяло строго вираховувати матеріали, робочу силу, час і гроші, що призводило до скорочення витрат на будівництво. У Положенні описувались прийоми, які застосовувались при виробництві будівельних робіт. Документ був надрукований окремою книгою з додатком креслень і містив чотири розділи: 1. Про матеріали на споруду кам'яних будинків; 2. Внутрішня і остаточна обробка кам'яних будинків; 3. Про матеріали на споруду дерев'яних будинків начорно; 4. Про матеріали на внутрішню обробку дерев'яних будинків. Всього в чотирьох розділах налічувався 31 параграф. У Положенні досить докладно перераховувалися різні потреби на приладдя, які в більш пізній час входили у відсотки, призначувані на загальні витрати. Дріб'язковість вказівок характеризує цей документ так само як і все законодавство військових поселень.

Нормування для кошторисних обчислень супроводжувалось розробкою окремих інструктивних документів з підготовки звітів про використані матеріали, інструменти, проведені роботи та витрачені кошти.

Зважаючи на переважно дерев'яну забудову міст та селищ у військових поселеннях неабияку увагу приділяли протипожежним заходам. Були видані правила утримання та придбання пожежних інструментів, організації догляду та ліквідації загрози пожеж, безпечного будівництва. Такі інструкції також писалися як загалом для всіх поселень, так і для окремих округів та розсилалися на місця для бездоганного виконання [22].

Хронологічно основна маса законодавства з будівництва у військових поселеннях була створена до 1827 року. Пізніше видавалися лише окремі документи пов'язані з діяльністю Будівельного комітету Головного штабу з військових поселень та Корпусу інженерів військових поселень, а також перевидувалися вже існуючі. З доступних нам джерел відомо, що такі перевидання відбувалися принаймні до 1834 року, що фактично підтверджує використання існуючої законодавчої бази до видання «Зводу військових постанов» у 1838 році [25].

Наприкінці 1830-х років у значно зміненій системі військових поселень виникла нагальна потреба упорядкування та уточнення законодавчої бази. Видане у 1835 році «Положение о преобразовании Департамента военных поселений Военного министерства» [16, II, т. 10, с. 716, № 8233] містило всі основні регуляторні моменти будівництва у військових поселеннях, які на той час застосовувались та були актуальними, але без дріб'язкової деталізації.

В рамках процесу кодифікації всього російського законодавства військові поселення отримали у 1838 році зведене діюче законодавство у вигляді «Свода военных постановлений», яке закріплювало їх положення як органічної структури російської армії. Використання окремих положень розроблених для автономних військових поселень припинилося.

У питаннях нормування основними джерелами після кодифікації були варіанти чинного до 1917 року Будівельного статуту, точніше, двох його редакцій 1832 та 1842 років з додатками та доповненнями до них. Деякий нормативний матеріал був розпорошений і в законах цивільних і різних спеціальних статутах – лікарському, пожежному та ін.

Зважаючи на складність та недослідженість питання зроблений огляд законодавчої бази будівництва та створення інфраструктури в військових поселеннях не може претендувати на всеосяжність, але дозволяє зробити деякі висновки щодо даної проблеми. Отже, законотворчий процес у військових поселеннях мав ті ж загальні тенденції російського законодавства і обслуговував, насамперед, ідею автономності військових поселень. Тому для поселень був створений величезний перелік норм і правил, без посилань на загальноросійське законодавство, хоча з явним успадкуванням основних його положень. Окремого будівельного законодавства в військових поселеннях не існувало. Оскільки масив актів з'являвся поступово, на потребу дня, положення щодо будівництва були включені до багатьох документів з організації поселень. Спеціально видані інструкції з будівництва, як правило, занадто детально регламентували будь-який процес.

Джерела та література:

1. Богданович М. И. История царствования императора Александра I и России в его время. В 6-ти т. Т. 5 / М. И. Богданович. – СПб.: Тип. Ф. Сущинского, 1871. – III, V, 530, 98 с. - Приложения с. 61 - 67.
2. Власюк А.М. Эволюция строительного законодательства России в 1830 – 1910-е годы / А.М. Власюк // Памятники русской архитектуры и монументального искусства. – М. – 1985. – С.226-239.
3. Золотарёва М.В. Регулирование архитектурно-строительного процесса в России XVIII - начала XX века : автореферат дис. ... доктора архитектуры : 18.00.01 / Золотарева М. В.- Санкт-Петербург, 2009.- 33 с.: ил.
4. Инструкция начальнику кирпичного завода в округах военных поселений // О военном поселении. – Книга четвертая. – Б/м, б/г. – С. 1-22.
5. Материалы для истории военных поселений. Краткое обозрение законодательства Старорусского военного поселения // Новгородский сборник: [Материалы для истории, статистики и этнографии Новгородской губернии, собранные из описаний приходов и волостей : В 5 вып.]. - Новгород, 1865-1866. – С. 227 – 232.
6. Пирожкова И.Г. История строительного законодательства Российской империи: Научная монография/ И.Г. Пирожкова. – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2008. – 288 с.
7. Положение о выборе мест для построения полковых штабов и поселенных рот в округах военного поселения 1-й гренадерской дивизии. // Разные положения о военном поселении. – Б/м, б/д. – Кн. 7. – с. 1 – 20.
8. Положение о запасных хлебных магазинах в округах военного поселения 2-й Уланской дивизии. Печатано 1825 года августа 12 дня. // Разные положения о военном поселении.– Б/м, б/д. – Кн. 2. – с. 1 – 23.
9. Положение о количестве материалов, какое назначать должно при составлении смет на постройку домов - СПб., 1825. – 103 с.
10. Учреждение о военном поселении регулярной кавалерии. Часть третья. Положения о конском заводе и запасных хлебных магазинах в округах военного поселения регулярной кавалерии. – СПб.: Тип-я Карла Крайя, 1822. – 198 с.
11. Положение о порядке наблюдения за постройкой ротных строений в округах военного поселения 1-й гренадерской дивизии. Перепечатано 1824 года сентября 12 дня // Разные положения о военном поселении. – Б/м, б/д. – Кн. 10. – с. 16 – 19.

12. Положение о разделении в поселенной роте унтер-офицеров и рядовых на отделения и десятки и расположении оных по домам// Разные положения о военном поселении.– Б/м, б/д. – Кн. 2. – с. 1 – 17.
13. Положением о церквях, священниках и их причте в округах военного поселения кавалерии. – СПб., 1824. - 80
14. Положение о числе и разделении в поселенных эскадронах унтер-офицеров и рядовых на взводы и десятки, и о расположении оных по домам. 1821 год.// Разные положения о военном поселении.– Б/д и б/м. – Кн. 2. – С. 4-13.
15. Положение о содержании в исправности дорог в округах военного поселения кавалерии 1824 г. // Разные положения о военном поселении. – Б/м, б/д. – Кн. 2. – С. 53-68.
16. Правила о разделении эскадронных штабных строений в различных видах поселения эскадронов, кроме совокупного. 1821 г. // Разные положения о военном поселении. – Б/м, б/д. – Кн. 2. – С. 1 - 4.
17. Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое – второе. (ПСЗРИ 1–2). - СПб., 1830– 1881.
18. Российский государственный военно-исторический архив (далі – РГВИА), ф. 349, оп. 23, д. 243.
19. РГВИА, ф. 405, оп. 1, д. 108, л. 17-19.
20. РГВИА, ф. 405, оп. 1, д. 109, 733 л.
21. РГВИА, ф. 405, оп. 1, д. 413, л. 659 об.;
22. РГВИА, ф. 405, оп. 2, д. 155, л. 58.
23. РГВИА, ф. 405, оп. 3, д. 641, л. 27 об.;
24. РГВИА, ф. 405, оп. 1, д. 414, л. 397.
25. РГВИА, ф. 411, оп. 1, д. 17, л. 1 – 54.
26. Сытина Т.М. Русское архитектурное законодательство первой четверти XVIII века / Сытина Т. // Архитектурное наследство. Вып. 18. М. – 1969. – С. 150-162.
27. Учреждение о военных поселениях. Часть 6. Руководство к учреждению школ для кантонистов среднего возраста по методе взаимного обучения и к управлению оными . – Санкт-Петербург : Типография Карла Крайя, 1819. – 139 с.
28. Центральный державний історичний архів в м. Київ (далі – ЦДІАК), ЦДІАК, ф. 1323, оп. 1, спр. 519, арк. 21 – 22.
29. ЦДІАК, ф. 1352, оп. 1, спр. 11, арк. 1:
30. ЦДІАК, ф. 1352, оп. 1, спр. 395, арк. 79.
31. ЦДІАК, ф. 1353, оп. 1, спр. 518, арк. 188.
32. ЦДІАК, ф. 1353, оп. 1, спр. 19, арк. 55.
33. Ячменихин К. М. Армия и реформы: военные поселения в политике российского самодержавца / К.М. Ячменихин. – Чернигов, 2006. – 445 с.

Светлана Бучаста

ЗАКОНОДАТЕЛЬНАЯ БАЗА РЕГУЛИРОВАНИЯ СТРОИТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В РОССИЙСКИХ ВОЕННЫХ ПОСЕЛЕНИЯХ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XIX В.

Статья посвящена рассмотрению особенностей законодательной базы строительного процесса в военных поселениях первой половины XIX века, как основы создания инфраструктуры военнопоселенных округов.

Ключевые слова: военное поселение, законодательство, строительство, инфраструктура.

Svetlana Buchasta

THE LEGISLATIVE FRAMEWORK GOVERNING THE CONSTRUCTION PROCESS IN THE RUSSIAN MILITARY SETTLEMENTS OF THE FIRST HALF OF THE XIX CENTURY.

The article is devoted to the analysis of features of the legislative framework of the construction process in the military settlements of the first half of the nineteenth century as a basis for the creation of the infrastructure of the military settlements districts.

Keywords: military settlement, legislation, construction, infrastructure

Стаття надійшла до редакції 30.11.2015.